

Володимир Милько*

ІНСТИТУТ ПОЧЕСНИХ ПОПЕЧИТЕЛІВ ЯК ФОРМА УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ В УПРАВЛІННІ ГІМНАЗІЯМИ УКРАЇНИ (1828–1864)

На основі аналізу нормативно-правових актів визначено правовий статус почесних попечителів гімназій України у 1828–1864 рр., розкрито принципи їх діяльності, загальне місце в системі освіти Російської імперії. Суттєву увагу акцентовано на специфіці їх компетенції (контроль за розвитком навчальних закладів, опікування їх матеріальним становищем, участь у засіданнях гімназійної ради) та добродійних ініціативах. Визначено основні форми діяльності почесних попечителів, спрямовані на матеріальну підтримку вихованців середніх шкіл: будівництво пансіонів, призначення стипендій, звільнення від плати за навчання та надання фінансової допомоги. Інститут почесних попечителів набув чіткої форми з огляду на ретельну нормативно-правову базу, яка демонструвала прояви децентралізації, заохочення громадської ініціативи, забезпечення певної автономії у навчальному процесі.

Ключові слова: гімназія, попечитель, Міністерство народної освіти, дворянство, навчальний округ.

Mylo Volodymyr

INSTITUTE OF HONORARY TRUSTEE AS A FORM OF PUBLIC PARTICIPATION IN MANAGEMENT OF THE GYMNASIUMS OF UKRAINE (1828–1864)

Legal status honorary trustee of the gymnasium of Ukrainian in 1828–1864, the principles of their organization and activity, their place in the educational system of the Russian Empire are defined on the basis of legislation. Main attention is paid of their competence (control over the educational institutions activities; concern for the material welfare of institution; participation in meetings of gymnasium council) and charitable initiatives. The main forms of the activity of honorary trustee aimed at financial support of the students of secondary schools: building of boarding houses, appointing of scholarships, exemption from tuition fees and providing of financial aids were considered and analyzed. The honorary trustee acquired a definite forms precisely due to a thorough normative and legal base: decentralization, encouragement of public initiative, providing of a certain autonomy in educational process.

* **Володимир Милько** — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України XIX — початку XX ст. Інституту історії України НАН України, Mylko_v@ukr.net.

Key words: *gymnasium, trustee, Ministry of National Education, nobility, Educational District.*

В умовах активного формування в Україні громадянського суспільства та необхідності проведення низки структурних реформ особливої актуальності набуває завдання залучення до відповідних процесів якнайбільшої кількості представників різних категорій населення. Таке представництво забезпечить дотримання їх інтересів і дозволить більш ефективно використовувати наявний розумовий та матеріальний потенціал. На сьогоднішній день, у питанні нагляду й контролю за діяльністю державних (і не лише) установ, вироблено механізм, який передбачає формування наглядових, спостережних і опікунських рад із числа найбільш авторитетних та фахових спеціалістів. Разом із тим, суспільство з неабиякою пошаною ставиться до будь-яких проявів благодійності, яка досить часто є дієвим засобом вирішення актуальних проблем, особливо за відсутності належної уваги з боку влади до певної сфери. Однією з таких є освітня, яка потребує постійного підвищення якості та вдосконалення. Досягнення цієї мети повинно здійснюватися за безпосередньої участі громадськості, тому пропонується стаття, в якій інститут попечительства в історії гімназій України першої половини ХІХ ст. розглядається як засіб залучення представників заможних і привілейованих верств до управління цими закладами та їх матеріальної підтримки, має не лише наукове, а й суспільне значення.

Таке визначення предмету дослідження не знаходило належної уваги науковців. Окремі аспекти проблеми в загальноімперському, регіональному та персоналогічному ракурсах розроблялися істориками імперського (І. Алешинцев¹, Г. Шмід²) та сучасного (Л. Гаєвська³, О. Герасименко⁴ та ін.) періодів. Використання напрацювань попередників у поєднанні із різновидовою джерельною базою (нормативно-законодавчі акти, діловодна документація, матеріали періодики) дає змогу виконати поставлені завдання.

¹ *Алешинцев И.* История гимназического образования в России (XVIII и XIX век). — СПб.: Издание О. Богдановой, 1912. — X, 346, VI с.

² *Шмид Е.* История средних учебных заведений в России. Пер. з нем. А.Ф. Нейлисова с дополнениями по указанию автора. — СПб.: Тип. В.С. Балашева, 1878. — 684 с.

³ *Гаєвська Л.А.* Державно-громадське управління загальною середньою освітою в Україні (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.): монографія. — Умань: Жовтий О.О., 2008. — 332 с.

⁴ *Герасименко О.* Організаційно-педагогічні засади діяльності попечительських рад у навчальних закладах України (ХІХ — початок ХХ ст.): дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.01. — Умань, 2017. — 282 с.

Вибір нижньої хронологічної межі визначається затвердженням «Статуту гімназій і училищ повітових та парафіяльних» (8 грудня 1828 р.), який запроваджував у Російській імперії звання «почесного попечителя гімназій»⁵. Верхня (1864 р.) — пов'язана із новою редакцією цього документа, яка істотно змінювала структуру середньої освіти та посилювала колегіальний принцип в її управлінні.

У 1828 р. доцільність у почесних попечителях гімназій обґрунтувалася головною метою гімназійної освіти — «пристойне виховання дітей дворян та чиновників». Відтак саме дворянство губернії, в межах якої знаходився заклад, мало обирати зі свого середовища відповідну особу на три роки. Кандидат затверджувався безпосередньо імператором за поданням міністра народної освіти⁶. На таке звання могло претендувати досить обмежене коло осіб: губернський і повітовий предводитель дворянства, совісний суддя, депутат дворянського зібрання.

Почесному попечителю належало «наглядати за ходом управління та станом гімназій» і усно або письмово (але неформально, не у формі розпоряджень) повідомляти директора про помічені випадки порушення статуту чи безладу. Відсутність реакції керівника закладу давала йому право звертатися із відповідним поданням до університету як управлінського центру навчального округу. Натомість директор був зобов'язаний періодично інформувати почесного попечителя про стан поточних справ. «Одним із перших обов'язків» носіїв цього звання визначалася підготовка відкриття пансіонів при гімназіях. Мова йшла, перш за все, про пошук коштів для їх утримання та купівлю (або оренду) приміщення. Для цього їм належало взаємодіяти із місцевим дворянством і владою. Серед додаткових обов'язків почесних попечителів перераховувалися наступні:

1) присутність на учнівських екзаменах, які відбувалися після літніх вакацій;

2) засвідчення витрат понад 100 руб. на ремонтні роботи;

3) участь в засіданнях ради гімназії «на першому місці» під час розгляду питань, які стосувалися пансіону, відносин із предводителями дворянства, відрахування учнів, екзаменування кандидатів на посаду вчителів повітових училищ, заслуховування звітів про становище закладу;

⁵ Варто згадати, що перша апробація подібного звання стосувалася повітових училищ, які у 1811 р. отримали власних «почесних наглядачів». Ними ставали місцеві поміщики, які «будучи покровителями училищ, здійснювали загальний нагляд і дбали про вигоди» закладів. Звання «почесний наглядач» затверджувалося міністром народної освіти, а їхня служба хоч і не оплачувалася, однак вважалася державною (Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ), собр 1-е, № 24.754).

⁶ ПСЗРИ. — Собр. 2-е. — Т. III (1828). — № 2502. — СПб., 1830. — С. 1110–1111.

4) складання, разом із директором, кошторису пансіону і здійснення за ним «головного нагляду», в тому числі й фінансового та кадрового, тощо⁷.

Крім того, їх запрошували на засідання Училищного комітету та Ради університету, якщо ті розглядали питання, що стосувалися гімназії за якою наглядали почесні попечителі. На період виконання обов'язків вони отримували чин 5-го класу, якщо не мали вищого, тобто претендували на спадкове дворянство. Для порівняння, до 1837 р. директор міг претендувати на чин 7-го класу, далі — на 6-го.

Узагальнюючи формальну роль і значення почесних попечителів в управлінні гімназіями можна послугоуватися формулюванням «Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона», де вказувалося, що вони «зобов'язані піклуватися про матеріальне благополуччя навчальних закладів, стежити за їх господарською частиною, а також за управлінням; можуть бути присутніми на педагогічних радах»⁸. Втім, порівняння цієї компетенції зі сферою повноважень інших посадових осіб закладу дозволяє дещо розширити таке бачення. Де-факто почесний попечитель отримав статус контролера над директором, куратора та захисника інтересів гімназії і її пансіону перед місцевою адміністрацією та дворянством. Очевидно, що виконання таких завдань суттєво полегшувалося у випадку надання цього звання, наприклад, губернському предводителю.

Почесні попечителі з їх громадським авторитетом та фінансовими можливостями стали одним із засобів покращення становища гімназій. Тогочасний профільний міністр О. Шишков у записці Комітету влаштування навчальних закладів пояснював доцільність у запровадження цих звань наступним чином: «Я дізнався, що деякі попечителі до три і навіть по шість років не бували у ввірених їм округах, що від більшої частини університетів візитатори або взагалі не надсилалися у визначені терміни, або надсилалися погано, що багато губернських директорів не оглядали училищ своїх дирекцій як це встановлено... Щоб дещо полегшити цей нагляд та зробити корисним для начальних закладів опікування дворянства, я вважав би корисним встановити звання почесних попечителів гімназій, надавши його людям, які здобули загальну повагу, і наділивши їх по службі різними вигодами. Їх обов'язок повинен полягати у покровительстві цих закладів, у взаємодії щодо помноження їх сум жертвами і в нагляді за їх успішним ходом до визначеної цілі, з тим, щоб про всі відступи від порядку вони повідомляли попечителів [округів],

⁷ Там же. — С. 1112–1123.

⁸ Попечители почетные // Энциклопедичный словарь. Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. — СПб.: Типо-литография И.А. Ефрона, 1898. — Т. XXIVa: Полярные сияния — Прая. — С. 545.

проте не даючи розпоряджень, право на які надано безпосередньому або вищому керівництву гімназій...»⁹. Ця цитата засвідчує, що міністр планував наділити почесних попечителів, насамперед, наглядовими обов'язками в якості посередників між директором на керівництвом начальних округів.

Деякі члени вказаного комітету не поділяли думки міністра. Проти запровадження нового почесного звання виступило двоє попечителів: Дерптського (К. Лівен, наступник О. Шишкова на посаді міністра) та Харківського (О. Перовський) навчальних округів. Втім, імператор Микола I підтримав позицію більшості. Остаточна редакція «Статуту» 1828 р. та низка відомчих розпоряджень наступних років доводить, що разом із управлінськими мотивами, на чільне місце поступово вийшло прагнення влади залучити найбільш привілейовану та заможну частину суспільства до фінансової участі в утриманні гімназій та їх пансіонів. Доктор державного права Київського університету О. Романович-Славатинський навіть вказував, що цей документ зробив із дворянства меценатів, що в деякій мірі відповідає дійсності¹⁰.

Іншими словами, отримання престижного звання почесного попечителя часто-густо ставало можливим за умови надання кандидатом конкретних обіцянок щодо виділення у майбутньому певної суми на освітні потреби або відкриття за власний рахунок дворянського пансіону чи училища. Щоправда, далеко не завжди вдавалося їх виконати. Такий приклад мав місце по відношенню до Б. Потоцького, почесного попечителя Немирівської гімназії у 1839–1866 рр., який у 1840 р. зобов'язався відкрити у м. Богопіль Балтського повіту Подільської губ. дворянське повітове училище. Лише в 1851 р., за поданням міністра, імператор звільнив його від цієї обіцянки в обмін на сплату 10 тис. руб.¹¹ Випадки невиконання зобов'язань фінансового характеру були набагато більш поширеними по відношенню до почесних наглядачів повітових училищ, якими зазвичай були місцеві поміщики. Неодноразово стикаючись з цим, міністерство у 1838 р. прийняло рішення позбавляти почесних звань боржників і докладати зусиль для виплати недоїмок. У цьому контексті варто уточнити, що для почесних попечителів гімназій, які мали значно більші фінансові можливості, подібні проблеми не були актуальними.

⁹ Шмид Е. Указ. соч. — С. 226.

¹⁰ Романович-Славатинский А.В. Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права. — СПб.: Тип. Министерства внутренних дел, 1870. — С. 471.

¹¹ Милько В. Повітові училища України: мережа та система управління (друга половина XIX — початок XX ст.) // Український історичний збірник. — 2017. — Вип. 19. — С. 126; ПСЗРИ. — Собр. 2-е. — Т. XVI (1851). — Ч. I. — № 25537. — СПб., 1852. — С. 646–647.

Підсумовуючи наслідки запровадження звання почесного попечителя варто констатувати, що це дійсно була форма залучення громадськості до контролю за управлінням навчальними закладами. Щоправда, таке право отримала лише привілейована частина суспільства — дворянство. На той час у гімназіях Віленського та Харківського навчальних округів, до складу яких входили українські губернії, їх діти складали 87,8% і 49,5% відповідно від загального числа учнів.

Ще під час підготовки «Статуту» редакції 1828 р. деякі члени Комітету влаштування навчальних закладів висловлювали думки щодо більш широкої участі громадськості. Так, С. Строганов, попечитель Московського навчального округу у 1835–1847 рр., пропонував долучити до участі в роботі гімназійних рад не лише керівництво закладу, а й губернатора, повітового та губернського предводителів дворянства, міського голову і «найповажніших жителів губернії» в якості почесних членів¹². Очевидно, що така позиція, у частині розширення повноважень і складу вказаного колегіального органу, не відповідала тогочасному міністерському курсу, тому не була підтримана та навіть розкритикована¹³.

У подальшому траплялися відступи від описаних норм та їх роз'яснення. Наприклад, у 1828 р. дворянство Катеринославської губернії отримало право обирати почесного попечителя для гімназії Таганрогу. Подібне рішення зумовлене тим, що на той час це місто входило до Області Війська Донського, яка не мала станових дворянських органів влади. Далі циркуляр 1834 р. роз'яснював, що право надання відпусток почесним попечителям належить до компетенції керівництва навчальних округів¹⁴. З 1836 р. за наявності у місті декількох гімназій (Київ, Харків та Одеса) для них призначався один почесний попечитель. Тобто загальна кількість почесних попечителів була навіть меншою, ніж гімназій, яких в українських губерніях діяло: 1820 р. — 10, 1840 р. — 14, в 1860 р. — 18; 1864 р. — 21. У 1851 р. вже згадуваний граф Б. Потоцький, зважаючи на «пожертви на користь навчальних закладів», отримав право носити це звання невизначений термін, без проведення кожні три роки виборів. Як результат, він був почесним попечителем Немирівської гімназії протягом 1839–1866 рр.¹⁵ Із прийняттям нових нормативно-правових актів, які стосувалися управління освітою, повноваження цих чиновників додатково

¹² Шмид Е. Указ. соч. — С. 236, 265–266.

¹³ Згадувана О. Герасименко у своїй дисертації помилково вказує, що такі ради були створені та навіть приписує слова С. Строганова імператору Миколі I (*Герасименко О. Вказ. праця.* — С. 75).

¹⁴ Журнал Министерства народного просвещения. — 1834. — № IV (апрель). — С. CVI.

¹⁵ Романович-Славатинский А.В. Указ. соч. — С. 471; ПСЗРИ, 2-е собр., №№ 9024, 11316, 25268.

уточнювалися та деталізувалися. Зокрема, «Положення про навчальні округи» від 25 червня 1835 р. визначало право на їх участь, у випадку присутності в місті, у засіданнях Ради попечителя округу (за його рішенням). Щоправда, у 1860 р. вони його втратили, адже в окремому «Положенні про Ради при попечителях навчальних округів» про це взагалі не згадувалося¹⁶.

У 1830–1850-х рр. почесні попечителі різних гімназій неодноразово виділяли власні кошти на утримання та ремонт ввірених їм закладів, закупівлю підручників і навчального обладнання. У цьому контексті варто говорити про поєднання двох форм: державної, однак неоплачуваної, служби та благодійної діяльності. Залежно від регіону та конкретної особи активність і види другої були досить різними. Гімназії Лівобережжя, Правобережжя та Слобожанщини, за посередництва почесних попечителів, швидко знаходили фінансову та адміністративну підтримку серед заможних представників колишньої козацької старшини або польської шляхти. Підтвердженням цього є звіти попечителів Київського навчального округу, в яких неодноразово вказувалося на благодійну діяльність на користь навчальних закладів представників дворянських родів Браницьких, Васильченків, Галаганів, Потоцьких та ін.¹⁷ Саме завдяки об'єднаним зусиллям директора та почесного попечителя у 1830-х рр. Новгород-Сіверська гімназія уникнула приєднання до Ніжинського ліцею князя Безбородька¹⁸.

Гіршою ситуація була в Криму, де російське дворянство мало слабкі позиції на початку ХІХ ст. У подібних регіонах практикувалося призначення, а не вибори почесних попечителів або надання права на їх проведено дворянству сусідніх губерній. В масштабах всієї Російської імперії, крім згадуваної Облaсті Війська Донського, варто назвати Архангельську, Іркутську, Олонецьку, Томську губернії. У Сибірі місцеві генерал-губернатори самостійно обирали почесних попечителів для тутешніх гімназій серед «місцевих почесних осіб, які виявляли бажання отримати це звання та виконувати відповідні обов'язки», із подальшим затвердженням профільним міністром¹⁹.

Досить складно оцінити фінансову користь, яку принесли навчальним закладам почесні попечителі, у конкретних цифрах, тим більше стосовно

¹⁶ ПСЗРИ. — Собр. 2-е. — Т. X (1835). — Отд. 1-е. — № 8262. — СПб., 1836. — С. 757; Там же. — Т. XXXV (1860). — Отд. 1-е. — №35578. — СПб., 1862. — С. 262–263.

¹⁷ ЦДАУК. — Ф. 707. — Оп. 24. — Спр. 24. — Арк. 16–43, 120.

¹⁸ Мірошниченко Ю.М., Федірко А.М. Новгород-Сіверська гімназія — alma mater Сіверського краю (1808–1918). — К.: «Фенікс», 2014. — С. 89–94.

¹⁹ ПСЗРИ. — Собр. 2-е. — Т. XXXV (1861). — Отд. 1-е. — № 37168. — СПб., 1863. — С. 1011; Там же. — Т. XXXVII (1862). — Отд. 2-е. — №39094. — СПб., 1865 — С. 600.

суто українських губерній. Офіційна інформація стосується лише загальної суми дворянських пожертв по всій Російській імперії на користь пансіонів при гімназіях. Як відомо, саме ці заклади були визначені як головний об'єкт уваги почесних попечителів. У поданій імператору записці міністр народної освіти С. Уваров вказував наступне стосовно 1833–1843 рр.: «Сума цих пожертв, протягом десяти років, складає: щорічних до 120.445 р.[ублів] ас.[игнаціями] (34.413 р. ср.[іблом]), одно-разових 1.126.384 руб. ас. (321.824 руб. ср.) і термінових, із яких деякі ще не внесені, оскільки для того не настали визначені терміни, 9.094.204 руб. ас. (2.598.344 руб. ср.)»²⁰. Загальна десятирічна сума, з урахуванням відсотків, складала понад 3,8 млн руб. сріблом. Для порівняння, загальні щорічні витрати міністерства у 1833 р. складали 1,6 млн, а у 1842 р. — 2,76 млн рублів сріблом. Ці цифри засвідчують, що така матеріальна допомога, за посередництва почесних попечителів, відіграла важливу роль у розвитку середньої освіти. Численні постанови Міністерства народної освіти підтверджують, що дворянство українських губерній брало активну участь у фінансуванні навчальних закладів, головним чином, пансіонів при гімназіях²¹. Відомство всіляко заохочувало таку діяльність. У 1835 р. міністерство затвердило пропозиції попечителя Харківського навчального округу Ю. Головкина, де окремим пунктом значилося: «визнаючи зі свого боку досить корисним створення при гімназіях благородних пансіонів, я вживаю для цього всіх доступних мені заходів; але оскільки відкриття нових [пансіонів] головним чином залежить від дворянства, то прошу вас закликати почесних попечителів гімназій схилити дворянство до таких пожертв»²².

Доцільно навести найбільш характерні приклади плідної діяльності досліджуваної нами категорії чиновників. Так, складно переоцінити благодійну діяльність вже згадуваного Б. Потоцького, почесного попечителя Немирівської гімназії. Навіть її створення у 1838 р. на базі колишнього дворянського училища належить до його заслуг. У 1840 р. Б. Потоцький надав фінансову допомогу для влаштування учнівських квартир і у подальшому утримував за власний кошт до 30 вихованців. За це його було

²⁰ Уваров С. Десятилетие Министерства народного просвещения, 1833–1843. — СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1864. — С. 100.

²¹ Див.: Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. — СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1864. — Т. 2: Царствование императора Николая I. 1825–1855. — Отд. 2: 1840–1855. — Стб. 169–170, 223, 266–267, 849.

²² Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. — СПб., 1866. — Т. 2: 1835–1849. — Стб. 26–27.

удостоєно орденом св. Анни 2-го ступеню, а після 25-річного перебування у званні почесного попечителя — 1-го ступеню (1866 р.)²³.

Не менші заслуги мав Новгород-Сіверський повітовий предводитель дворянства М. Судієнко, який у 1830–1840-х рр. був почесним попечителем Новгород-Сіверської, Чернігівської та Білоцерківської гімназій. Серед них: виділення десятків тисяч рублів на пансіони й учнівські квартири, облаштування і поповнення бібліотек, неодноразові пожертви на утримання гімназій та ін.²⁴ Серйозну увагу розвитку ввірених їм навчальних закладів приділяли представники відомого роду Милорадовичів. Серед них: Олександр Григорович — почесний попечитель Чернігівської гімназії у 1833–1842 рр. та Лев Григорович, який мав аналогічне звання у Полтавській гімназії в 1855–1857 рр.

Як свідчать джерела, лівобережне дворянство, представники якого в більшості своїй були нащадками старшинських родів, із особливою відповідальністю ставилося до виконання обов'язків, яке передбачало відповідне звання. У листі до почесного попечителя Чернігівської гімназії (у 1853–1863 рр.) Г. Галагана відомий громадсько-освітній діяч М. Рігельман наголошував, що «бути корисним» — це головне завдання». У свою чергу адресат навіть після завершення каденції продовжував певний час виділяти кошти на навчання декількох учнів, утримання бібліотеки і жалювання наглядачу²⁵. Інший приклад стосується почесного попечителя Новгород-Сіверської гімназії початку 1860-х рр. В. Кочубея. Після свого обрання він повідомляв директору закладу: «Я поклав, за прикладом моїх попередників, принести на його [закладу] користь дешицю матеріальної пожертви. Прийнята зі щирим старанням, вона співмірна моїм матеріальним статкам. Я поклав жертвувати на користь Новгород-Сіверської гімназії по шістсот рублів сріблом на рік, починаючи з 1-го майбутнього вересня»²⁶. Такий вчинок привернув увагу попечителя округу, який навіть проінформував про це міністра.

Натомість до дворян польського походження відомство ставилося із пересторогою, намагаючись всіляко обмежити їх вплив на виховання підростаючого покоління. Подібні заходи, які були особливо помітні на Правобережжі, мали незначний успіх, зважаючи на етнічну та господарську специфіку регіону. Описуючи на початку ХХ ст. становище нав-

²³ *Стрибульський С.* Историческая записка о Немировской гимназии. 1838–1888. — Немиров: Тип. С.Я. Брантмана, 1888. — С. 4–6.

²⁴ *Гринь О.* Михайло Судієнко — меценат та дослідник // Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. — Чернігів, 2007. — Вип. 8. — С. 58–59; ЦДІАУК. — Ф. 707. — Оп. 87. — Спр. 3650. — Арк. 1–2.

²⁵ ІР НБУВ. — Ф. 2. — Спр. 27443. — Арк. 1–3.

²⁶ ЦДІАУК. — Ф. 707. — Оп. 87. — Спр. 4496. — Арк. 1–2.

чальних закладів у 1840-х рр. історик О. Левицький зазначав: «із школи виганяли польський дух і її зобов'язували перевиховати молоде покоління місцевого польського дворянства, загасити у них старі національні антипатії та поєднати дві національності в одну. Але, покладаючи на школу настільки непосильне і відповідальне завдання, уряд у той же час підпорядкував її нагляду не лише навчальному та адміністративному керівництву, а й місцевому дворянству в особі його предводителів та почесних наглядачів, ігноруючи той факт, що у краї ці почесні посади повсюдно знаходилися в руках поляків»²⁷. Із метою посилення впливу на процес виборів, для відсторонення політично нелояльних осіб, у 1838 р. було запроваджено норму про обрання дворянством двох претендентів на звання почесного попечителя. Остаточне рішення приймав Комітет міністрів (із подальшим затвердженням імператором) на основі подання профільного відомства²⁸. Найбільше значення це нововведення мало для тих губерній, які раніше входили до складу Речі Посполитої, зокрема Київської, Подільської та Волинської.

Побоювання влади щодо нелояльності дворян польського походження мали певне підґрунтя, особливо після повстання 1830–1831 рр. Втім, приклади їх корисної діяльності на користь освіти були численними. Крім згаданого Б. Потоцького у Немирові доцільно згадати активну меценатську діяльність Ю.-І. Крашевського, почесного попечителя Житомирської гімназії у 1853–1860 рр. Зокрема, він переймався покращенням харчування учнів та забезпечення підручниками, організацією їх дозвілля, за що отримав подяку від міністерства²⁹. Незважаючи на конфлікт із директором закладу, Ю.-І. Крашевський тричі обирався почесним попечителем і добровільно відмовився від цього звання, оскільки прийняв рішення виїхати з Житомира³⁰. Значну користь для розвитку Білоцерківської гімназії приніс В. Браницький, її почесний попечитель у 1857–1866 рр. тощо.

У 1860-х рр. було здійснено низку реформ у сфері освіти, в тому числі й середньої, які дещо змінили статус почесних попечителів, розірвавши їх прямий зв'язок із дворянством на користь інших суспільних груп та колегіальних органів управління. Зокрема, нова редакція «Статуту гімназій та прогімназій» від 19 листопада 1864 р. визначала, що вибір кан-

²⁷ *Левицький О.* Из жизни учебных заведений Юго-западного края в 1840-х годах. — К.: Типо-лит. Т-ва Н.А. Гирич, 1906. — С. 2.

²⁸ Сборник постановлений по МНП. — СПб., 1864. — Т. 2. — Отд. 1: 1825–1840. — Стб. 1105.

²⁹ ЦДІАУК. — Ф. 707. — Оп. 87. — Спр. 3788. — Арк. 1–5.

³⁰ *Єршов В.О.* Юзеф Ігнаци Крашевський в Житомирі. Нові дані // Юзеф Ігнаци Крашевський як явище світової культури: наук. зб. «Велика Волинь». — Житомир: Волинь, 2002. — Т. 28. — С. 102–104.

дидата на це звання належить до компетенції того «стану чи громади, яка утримує» навчальний заклад. У приватних школах це право належало конкретній особі — засновнику гімназії чи прогімназії. Практична потреба у таких змінах визначалася зацікавленістю заможних міщан та підприємців у чинах, вислузі та державних нагородах³¹. Крім того, відтепер для остаточного затвердження звання почесного попечителя було достатньо рішення місцевої навчальної адміністрації — попечителя округу³². Ці зміни були частиною загального міністерського курсу, спрямованого на децентралізацію управління, розширення повноважень місцевих органів влади, в тому числі й новостворених земств.

Таким чином, створення інституту почесних попечителів стало для держави дієвим механізмом покращення фінансового становища гімназій, особливо їхніх пансіонів. Зі свого боку міністерство делегувало цим чиновникам деякі владні повноваження, які дозволяли наглядати за розвитком навчальних закладів. Крім того, особи, які удостоювалися почесного звання, не маючи матеріального зиску, отримували можливість підвищити власний соціальний статус, право на високі державні чини та нагороди. Щедрі пожертвування почесних попечителів не залишалися без уваги керівництва навчальних округів, міністерства і навіть імператора. Крім того, вони виконували роль посередника між адміністрацією закладу та місцевим дворянством як найбільш заможною і впливовою частиною громадськості. Тому варто говорити про взаємозв'язок, який приносив користь обом сторонам. Однак, коли у середині ХІХ ст. стало очевидним послаблення фінансових можливостей дворянства, воно було позбавлене виключного права на це звання внаслідок реформи 1864 р. на користь, у першу чергу, фінансово-промислової буржуазії.

REFERENCES

1. Aleshintsev, I. (1912). *Istoriya gimnazicheskogo obrazovaniya v Rossii (XVIII i XIX vek)*. Sankt-pererburg: Izdanie O. Bogdanovoy [in Russian].

2. Haievska, L.A. (2008). *Derzhavno-hromadske upravlinnia zahalnoiu serednoiu osvitoiu v Ukraini (druha polovyna XIX — pochatok XX st.): monohrafiia*. Uman: Zhovtyi O.O. [in Ukrainian].

3. Herasymenko, O. (2017). *Orhanizatsiino-pedahohichni zasady diialnosti popechytelskykh rad u navchalnykh zakladakh Ukrainy (XIX — pochatok XX st.)* [Organizational and pedagogical principles of the activity of boards of trustees in

³¹ Щоправда, у 1856 р. статські радники (цей чин присвоювався почесним попечителям) були позбавлені права на спадкове дворянство.

³² Сборник постановлений по МНП. — СПб., 1865. — Т. 3: Царствование императора Александра II. 1855–1864. — Стб. 1317–1318.

educational institutions of Ukraine (the 19th — beginning of the 20th century)] (*Candidate's thesis*). Uman [in Ukrainian].

4. Hryn, O. (2007). Mykhailo Sudiienko — metsenat ta doslidnyk. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury: Zbirnyk naukovykh prats [Treasury of Ukrainian culture: Collection of scientific works]* (8), 58–63 [in Ukrainian].

5. Levickij, O. (1906). *Iz zhizni uchebnyh zavedenij YUgo-zapadnogo kraja v 1840-h godah*. K.: Tipo-lit. T-va N.A. Girich [in Ukrainian].

6. Miroshnychenko, Yu.M., Fedirko, A.M. (2014). *Novhorod-Siverska himnaziia — alma mater Siverskoho kraiu (1808–1918)*. K.: Feniks [in Ukrainian].

7. Mylko, V. (2017). Povitovi uchylyshcha Ukrainy: merezha ta systema upravlinnia (druha polovyna XIX — pochatok XX st.). *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk [Ukrainian Historical Collection]*, 19, 124–135 [in Ukrainian].

8. Romanovich-Slavatinskij, A.V. (1870). *Dvoryanstvo v Rossii ot nachala XVIII veka do otmeny krepostnogo prava*. SPb.: Tip. Ministerstva vnutrennih del [in Russian].

9. Shmid, E. (1878). *Istoriya srednish uchebnysh zavedenij v Rossii*. Sankt-Peterburg: Tip. V.S. Balasheva [in Russian].

10. Stribul'skij, S. (1888). *Istoricheskaya zapiska o Nemirovskoj gimnazii. 1838–1888*. Nemirov: Tip. S.Ya. Brantmana [in Ukrainian].

11. Uvarov, S. (1864). *Desyatiletie Ministerstva narodnogo prosveshcheniya, 1833–1843*. SPb.: Tip. Imp. Akad. nauk [in Russian].

12. Yershov, V.O. (2002). Yuzef Ihnatsy Krashevskiy v Zhytomyri. Novi dani. *Yuzef Ihnatsy Krashevskiy yak yavyshche svitovoi kultury: nauk. zb. «Velyka Volyn» (Vol. 28)*. Zhytomyr: Volyn [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 01.12.2017.